

Het Avondland

Het Avondland

Over de laatste dagen van
Ludwig Wittgenstein

Koen Vermeiren

Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd, waaronder begrepen het reproduceren door middel van druk, offset, fotokopie of microfilm of in enige digitale, elektronische, optische of andere vorm of (en dit geldt zonodig in aanvulling op het auteursrecht) het reproduceren (I) ten behoeve van een onderneming, organisatie of instelling of (II) voor eigen oefening, studie of gebruik welk(e) niet strikt privé van aard is.

Schrijver: Koen Vermeiren

Coverontwerp: Koen Vermeiren & Joke De Wit

ISBN: 9789464480535

© Koen Vermeiren, 2021

I

– 26 april 1951 –

'Hoe zou ik me erin kunnen vergissen dat ik Ludwig Wittgenstein heet? Ik zie niet in hoe dat mogelijk zou zijn.'

Hij herlas zijn aantekening en vroeg zich vervolgens af hoe hij zich zou kunnen vergissen in de veronderstelling dat hij nooit op de maan was geweest.

'Als ik zei: Ik ben niet op de maan geweest – maar ik kan me vergissen,' schreef hij, 'dan zou dat idioot zijn.'

Want op de maan zou nooit een sterveling een voet zetten.

Hij grinnikte geluidloos, legde zijn pen neer en kwam langzaam overeind. Zijn rug deed pijn en hij voelde zich een beetje duizelig. Door het raam zag hij de stille straat waarin *Storeys End* stond. Grijs, laaghangende wolken daalden als sombere gedachten boven Cambridge neer. Hij deed een paar passen tot aan zijn bed en ging liggen. Met gesloten ogen luisterde hij naar het suizelen in zijn hoofd. Woorden en cijfers die zoemend en tollend een uitweg zochten. Als insecten uit een vliegenglas. Gezichten ook, van mensen die dood waren, maar die zich nog even scherp aftekenden als toen ze leefden. Francis Skinner, tegenover wie hij zich altijd schuldig was blijven voelen; David Pinsent, om wie hij ooit bijna zelfmoord had gepleegd; en natuurlijk

ook Hermine, zijn lievelingszus, die begin vorig jaar aan kanker was gestorven.

Er werd op de deur geklopt en Joan kwam binnen, aarzelend zoals altijd. Ze schrok toen ze hem op bed zag liggen en stamelde een verontschuldiging. Wittgenstein antwoordde dat hij niet sliep, alleen wat rustte, en wees uitnodigend naar de enige stoel. Maar Joan liep op hem toe en overhandigde hem glimlachend een pakje.

‘Gelukkige verjaardag. En nog vele jaren.’

Bestraffend bekeek hij mevrouw Bevan, want hij vond het jammer dat iemand hem aan zijn tweeënzestigste geboortedag herinnerde.

‘Die zullen er, zoals je maar al te goed weet, niet meer komen.’

Joan deed moeite om te blijven glimlachen, zelfs toen Wittgenstein geen aanstalten maakte om het geschenk aan te nemen.

‘Ga je vanavond mee iets drinken?’

Het enige waartoe hij zich soms nog liet verleiden.

‘Toch niet om op mijn gezondheid het glas te heffen?’ De glimlach verdween nu van Joans gezicht.

‘Morgen misschien,’ ging hij op een meer verzoevende toon verder. ‘Ik ben te moe. Zeker te veel nagedacht.’

‘Waarover?’

Wittgenstein kwam kreunend rechtop zitten. Het suizen onder zijn schedel ging nu op en af.

‘In ieder geval niet over mijn werk. Dat lukt niet meer...’ Hij drukte zijn beide handen tegen zijn hoofd, trok een grimas en begon toen zijn slapen te

masseren. 'Ik geloof dat het zover is.' Mevrouw Bevan bekeek hem niet-begrijpend. 'Het moment dat ik niet meer zou kunnen werken, heeft me altijd angst aangejaagd. De vrees ook dat mijn lichaam mijn geest overleeft.' Hij liet moedeloos zijn handen zakken en legde ze met de palm naar boven op zijn knieën. Zo terneergeslagen had Joan hem nog nooit gezien. 's Nachts doe ik geen oog meer dicht. Ik hoor stemmen die door elkaar fluisteren. Woorden die ik niet versta.' Hij keek haar opnieuw indringend aan, maar deze keer weerstond ze zijn blik. 'Misschien ben ik krankzinnig aan het worden.' Er gleed een zweem van een grijnslach over zijn lippen. 'Of ben ik dat al altijd geweest...'

Mevrouw Bevan wuifde die laatste bedenking weg. Maar Wittgenstein hield vol dat het beslist niet de eerste keer zou zijn dat hij met één voet in de waanzin stond.

'Je ziet er inderdaad moe uit. Dat is alles.'

Ze trok de stoel naar zich toe en ging zitten, met het pakje op haar schoot. Wittgenstein staarde naar het raam en mompelde dat hij hoopte dat het niet te lang meer zou duren.

'Wat bedoel je?'

'Dit leven. *Mijn* leven.'

'Hoe kun je zoiets zeggen?' protesteerde mevrouw Bevan. 'En je boek dan?'

Hij ademde diep in en slaakte een zucht.

'Zoals ik nu filosoferen lijkt ik op een oud vrouwtje dat voortdurend vergeet waar ze haar bril of haar sleutels heeft gelaten.' Hij fronste zijn voorhoofd en

keek naar het onafgewerkte manuscript op de tafel. 'Maar wie weet, misschien heeft iemand die zelf kan nadenken er ooit wel iets aan.'

'Wat ben je vandaag weer somber!' riep Joan uit. 'Wil je dat ik een lekkere kop thee voor je maak?'

De filosoof kwam langzaam overeind, deed enkele passen in de richting van het raam en begon toen opnieuw met zijn vingers langs zijn slapen te strijken.

'Daarstraks was Mining hier.'

Mevrouw Bevan keerde zich verwonderd naar hem om.

'Wie, zeg je?'

'Hermine. Mijn zuster. Ze zei iets wat ik niet verstond en wenkte me. Zo...' Hij strekte zijn magere arm en maakte een paar draaiende bewegingen met zijn hand. 'Alsof ze mij opwachtte aan gene zijde. Begrijp je? Maar hoe ik ook probeerde, ik kon geen stap verzetten. Mijn benen waren als verlamd.'

'Je hebt gedroomd.'

'Ja, natuurlijk. Maar het leek net echt.' Hij trok op eens een verbaasd gezicht. 'Is dat niet merkwaardig?'

'Dat gaat zo met dromen.'

'Nee, ik bedoel, dat je zoiets kunt *zeggen*.' Even viel er een stilte. Toen herhaalde hij, traag en afgemeten: 'Mining is dood, en toch was ze hier in de kamer.' Daarna keek hij mevrouw Bevan aan en zei: 'Wonderlijk, nietwaar?'

'Ik weet niet...' zei ze. 'Iedereen droomt wel eens zulke dingen, veronderstel ik.'

De filosoof kwam dichterbij en steunde met beide handen op de tafel, als zocht hij houvast.

‘Het gaat in dit geval niet om de beelden,’ sprak hij. ‘Maar om de woorden. Begrijp je?’ Hij streek met zijn vingertoppen langs het tafelblad, wreef hier en daar over een nerf in het hout. ‘Trouwens, wie garandeert mij dat ik niet nog altijd droom?’

‘Als dat zo zou zijn,’ antwoordde mevrouw Bevan rustig, ‘dan dromen we vast allebei hetzelfde.’

In het begin had Wittgenstein haar schrik aangejaagd met zijn eigenaardige vragen, maar na een tijdje had ze begrepen dat hij niet háár, maar zichzelf op de proef wilde stellen.

‘Niemand kan in het hoofd van een ander kijken,’ zei hij, en het klonk een beetje treurig, vond mevrouw Bevan.

‘Dat niet, neen, maar ik dacht zo...’

‘Waarom zou deze kamer, dit bed, de stoel waarop jij zit, deze tafel,’ – hij gaf er terloops een klopje op – ‘ja, ook jij zelf geen illusie zijn, een droombeeld waaruit ik straks met een schok ontwaak? Bij krankzinnigen is dat vaak het geval, weet je?’

‘Tja,’ monkelde mevrouw Bevan, ‘op die manier zijn we inderdaad van niks meer zeker.’

‘Absoluut zeker?’ Wittgenstein schudde resoluut zijn hoofd. ‘Neen, dat zijn we alleen in de wiskunde. Dat 12×12 gelijk is aan 144, dat staat onwrikbaar vast. Althans, je kunt over vanalles en nog wat redetwisten, maar niet daarover.’ Hij strekte met een pijnlijk gezicht zijn rug en sloeg daarna zijn ogen neer. ‘Je moet maar niet te veel letten op wat ik zeg.’

Weer streek hij met zijn handen langs zijn voorhoofd, alsof hij hiermee zijn gedachten tot rust wilde brengen. 'Natuurlijk ben ik op dit moment niet aan het dromen,' zei hij. Maar geef toe: het tegendeel is ook moeilijk te bewijzen. Ik zou bijvoorbeeld onder narcose kunnen zijn, of in trance, of hallucinaties hebben onder invloed van de pillen die ik slik. Sommige mensen beleven dan de vreemdste dingen en zijn er ook naderhand van overtuigd dat alles echt is gebeurd.'

'Dat is waar,' zei mevrouw Bevan. 'Zo had ik een oude tante die terwijl ze op sterven lag, in een groot bos rond dwaalde. Uiteindelijk belandde ze in een kasteel waarin alle doden samenkwamen, om van daar naar een onbekende bestemming te vertrekken. Haar verhaal was zo gedetailleerd, dat het leek of ze alles echt had meegemaakt.'

Wittgenstein knikte.

'Weet je dat ik mij ooit heb laten hypnotiseren?'

Het denkbeeld dat iemand als hij zich uit eigen beweging aan de wil van een ander had overgeleverd, was moeilijk te geloven.

'Waarom was dat?'

'Oh,' zei hij luchtig, 'omdat ik dacht op die manier een beter inzicht in sommige logische problemen te krijgen.'

Waarna hij begon te grinniken.

'En heeft het geholpen?'

'Ik werd er alleen maar slaperig van.'

De spot verdween van zijn gezicht. Hij legde plechtig zijn linkerhand op zijn borst en zei toen dat het

hem wel had leren inzien dat het licht uitsluitend van binnenuit kan komen.

Mevrouw Bevan bleef onbeweeglijk op haar stoel zitten. In de bijna drie maanden dat de filosoof bij hen in huis logeerde, was het nog maar zelden gebeurd dat hij haar iets over vroeger had verteld. Alsof hij die deur liever gesloten wilde houden.

‘Als student had ik ooit een discussie met Russell,’ zei hij met een hese, vermoeide stem, ‘over een neushoorn.’ Nu was het mevrouw Bevan die zachtjes begon te lachen. Maar ze hield er dadelijk mee op toen ze zag hoe doodernstig Wittgenstein bleef. ‘Ik weigerde namelijk toe te geven dat het honderd procent zeker was dat er zich geen neushoorn in de collegezaal bevond.’

‘Bedoel je zo’n echt groot beest?’ vroeg Joan, die dacht dat Wittgenstein misschien een zinspeling op iets of iemand maakte.

‘Arme Russell, je had hem bezig moeten zien. Hij wond zich verschrikkelijk op, blies onophoudelijk in zijn pijp en keek op den duur waarachtig onder alle stoelen en banken. Maar dat kon mij niet overtuigen. Want hoe kun je in hemelsnaam bewijzen dat iets er níet is?’

‘En God dan?’ vroeg mevrouw Bevan. ‘Hoe zit het daarmee?’

Ze schrok een beetje van haar eigen vermetelheid. Maar ze had zich al meermaals afgevraagd of hun gast gelovig was, en dit leek haar een geschikte gelegenheid om het onderwerp ter sprake te brengen.

Naar de kerk ging de filosoof 's zondags in ieder geval niet mee.

'God?' riep Wittgenstein, terwijl hij Joan met grote ogen aankeek. 'Die wordt ons als kind met de paplepel ingegoten.'

'Wat een onchristelijke gedachte!' riep mevrouw Bevan verontwaardigd uit.

Wittgenstein leek daar even over na te denken.

'Misschien brengt het lijden ons tot God, dat is ook mogelijk. Maar zeker niet het verstand.' Hij keek Joan vriendelijk aan. 'Ik bedoel, er bestaan geen redelijke argumenten waarmee men iemand ervan kan overtuigen dat God bestaat. Laten we zeggen, een houding... een gedrag... Daar heeft geloven waarschijnlijk meer mee te maken. Wie naar een rechtvaardiging of een verklaring voor zijn geloof zoekt, kan alleen bij zichzelf te rade gaan. En zoiets levert nooit een bewijs op. Nooit.'

Hij hapte naar adem, alsof die korte uiteenzetting hem volkomen had uitgeput. Mevrouw Bevan had aandachtig zitten luisteren en vroeg zich nu af waarom filosofen nooit eens *duidelijke* taal konden spreken.

'En toch zijn er veel mensen die er geen moment aan twifelen dat God bestaat,' zei ze koppig.

Nooit eerder was zij met Wittgenstein in discussie getreden. Haar man had haar er immers voor gewaarschuwd dat hun geleerde kostganger weinig of geen tegenspraak dulde. Zijn cursus aan de universiteit had vaak bestaan uit een urenlange alleenpraak vol haperende stiltes die niemand onge-

vraagde durfde te verstoren. Hij was ook bijzonder veeleisend, had mevrouw Bevan ontdekt, en scheen het niet meer dan normaal te vinden dat zijn eten voor hem klaar stond, zijn was werd gedaan en zijn bad iedere ochtend werd gevuld. En in al die tijd had hij nog geen cent betaald voor zijn verblijf. Misschien kwam het door zijn rijke afkomst dat geld voor hem zo bijkomstig was?

‘Je zou die mensen moeten vragen waarom ze niet twijfelen,’ nam Wittgenstein de draad weer op. ‘Dat zou je eerst en vooral moeten doen. Een gebrek aan twijfel is nog geen zekerheid. Ik bedoel maar, je kunt iemand die er niet is wel zoeken, maar je zou hem niet kunnen opknopen, begrijp je?’

Joan knikte zwiingend. De gedachtesprongen die hij maakte waren soms te groot voor haar. Maar zij voelde zich toch ook gerustgesteld, want Wittgensteins stem had helemaal niet boos geklonken, integendeel. Hierdoor aangemoedigd, vroeg ze hem wat hij iemand zou antwoorden die in het Laatste Oordeel geloofde.

‘Het Laatste Oordeel...’ Er gleed een zorgelijke uitdrukking over zijn gezicht. ‘Ik zou hem niet tegen kunnen spreken, zoveel is zeker. Maar daar draait het nu juist om.’

‘Je zou hem dus gelijk geven?’ zei Joan iets te vlug, want deze keer bekeek Wittgenstein haar met die donkere blik die ze zo moeilijk kon verdragen.

‘Geen haar op mijn hoofd dat daaraan denkt!’ bromde hij. ‘Wie in dat soort zaken gelijk wil halen, speelt vals. Hij is als iemand die tijdens het pokeren

plots een kaart te voorschijn tovert om er zijn tegenstanders mee te overbluffen.' Hij haalde opnieuw diep adem en ging toen, tot grote opluchting van mevrouw Bevan, op een minzamer toon verder. 'Van zolang ik ziek ben, heb ik er mij nog geen enkele keer op betrappt dat ik over een of ander toekomstig leven nadacht. En weet je waarom?' Hij zweeg even, alsof hij deze keer inderdaad een antwoord verwachtte.

'Misschien wel omdat...' begon Joan aarzelend zonder precies te weten wat ze wilde zeggen, maar Wittgenstein liet haar gelukkig niet uitspreken. Hij zei dat zoiets immers precies hetzelfde zou zijn als nadenken over *dit* leven. En in één adem voegde hij eraan toe dat het voor hem wel vaststond dat hij voortdurend werd beoordeeld.

'Door wie dan wel?'

'Door de anderen natuurlijk.' Hij keek naar het raam waartegen de eerste regendruppels geluidloos uiteenspatten. 'En door, laten we zeggen, de God in mijzelf.' Die laatste woorden had hij bijna gefluisterd. Joan herinnerde zich opeens een grappige anekdote die blijkbaar over Wittgenstein de ronde deed en die ze haar man ooit had horen vertellen. Toen de filosoof jaren geleden na een lange afwezigheid naar Cambridge terugkeerde, had een collega van hem zijn komst bekendgemaakt met de woorden dat 'God was aangekomen met de trein van 5.15u'. Joan verbeet een glimlach, terwijl ze zag hoe Wittgenstein wankelend naar zijn bed liep en zich daar langzaam op neer liet zakken. 'Die God in mij,'

ging hij verder, 'die kan ik niks wijsmaken. Die weet wat ik allemaal heb gezegd en gedaan.' Het was opeens een oude, ontgoochelde man die daar, klein en kwetsbaar, ineengedoken zat. Mevrouw Bevan kreeg waarachtig medelijden met hem. Ze had troostend haar arm om hem heen willen slaan, maar durfde niet. Hij zou het beslist niet kunnen verdragen. 'Wie niet in staat is diep genoeg in zichzelf af te dalen, tot waar het pijn doet, kan maar beter niet schrijven of filosoferen. Het is toch verloren moeite.'

'Je bent te streng voor jezelf,' zei Joan op een moederlijke toon.

Wittgenstein sloeg zijn ogen naar haar op en rond zijn lippen verscheen een flauwe glimlach.

'Ik had een beter mens willen zijn,' verzuchtte hij. 'Maar daarvoor is het nu hopeloos te laat. En ook de tijd waarin ik een goed boek had kunnen schrijven, één zoals het mij altijd voor ogen heeft gestaan, is voorbij.'

Hij vouwde zijn handen samen, alsof hij ging bidden en mevrouw Bevan merkte hoe zijn blik naar het stapeltje papier gleed, dat vlak bij haar op tafel lag. Zijn grote, zwarte letters leken net hanepoten. Alsof hij de woorden in een koortsige haast had neergepend. Op het blad bovenaan was geen enkele doorhaling te zien.

Was dit het handschrift van een genie of van een waanzinnige?

'Het Laatste Oordeel,' hoorde ze hem weer zeggen, 'dat moeten we ten slotte over onszelf uitspreken.'